

Note 1:

This summer is very good. Since 10 years there was not such this summer. This year is very rainy. Since beginning of the June there has been raining almost every day (8.07.1993). (local people)

Note 2: (Summer camp.)

The sum centre is situated between same mountains, closed to rivers (small) and is very dispersed (gers).

Actually sum centre consist of some (few) small wooden buildings.

There is ~~was~~ a shortage of cash (money). The ~~ed~~ wages is payed by some paper which is used for transferring from local bank to other organizations even to shops. Some persons say that they have not recieved cash for wages since "tsagaan sar" (February).

The money (cash) goes out the bank but it doesn't come back. For instance since April there has been brought about 1.200.000 tugrugs (terper), but they don't know where has gone it. Now they have no money for wages again. (Bank manager, Höhöö).

Note 3:

The summer camp of the sum centre is very far from the herders of Achit and Bughat bag. There is a difficulty of communication with these bags. Because during summer time the herders stay in high places closed to the icy mountains and the rivers become very big because of rain. There is no bridge on the river "Shiver". Some times even a traktor can't cross this river because of overflow.

Note: 3.

Plain plain

Sum hospital ~~situation~~ situation is very difficult in the summer camp. The hospital is in a small wooden building without window's glasses. There are 3 rooms, 1 is doctor's office 2 are for treatment. There is only one high educated doctor who is responsible for this sum health. There ^{is} a car for medical aid in distant places. But ^{there is} insufficiency of petrol. They have not own budget what should be. The budget is distributed by the sum ^(government) authority head Manzad. In case of ^{petrol} need he decides it. When is very raining there is difficulty to go to herders summer place "Olon nur" because of overflow. For instance on 8 of July there was a call the doctor for one mother from "olon nur".

Then the has gone there by tractor
and the mother's situation was
very risked. Then there was ~~for~~
a call the doctor from aimak
centre. Aimak doctors come on
10 July and went there. But they
couldn't ~~go~~ ^{reach} there because of
"Shiver" river. Their car (Russian-
UAZ-469) ~~has~~ was on the way to
be flooded, and the doctors have
been stayed on the top of the car
for 30 hours on the middle of the
river. The head doctor says that
the sun head (Mauzad) doesn't
support her and the med. actions.
She says that in this sun doesn't
the doctors don't like to stay,
because the people are very
strange, and there is no case that

some doctor has been stayed more than 2 years. In case of death the local people know only to go to law (to be complaint). Even they can calumniate. There were some cases: For instance some years ago here was calumniated one doctor (Dulamsuren) who was in prison for 2 years. She ~~has~~ was born in this sum. and ~~she is~~ this is her home land.

Note 5:

Some people who are not from this sum says that this Mord sum's people infringe those from other places.

Purejav (Sum bank's accountant)

Sühbaatar (teacher)

Höhöö (Sum bank's head)

Barthüü (director of Högjil company)
(uegdell).

Note 6

"Möggthil" company's meeting.

- ① To divide the share income.
60% of all income will be divided (about
2 mil. tug.)
1 share $\rightarrow$ 456,4 tug. (For one person) ⑥
(blue)

22,2 mill. tug. all property of the company

First $\rightarrow$ 2061 share

- ② Privatization of children's share.

Эхнээр хүүхдэд хувьцааг хамтаа хувьцаагаар
нэгэн зүгээр болон хураар өөр санал
гарсан. Энэтгэ хамтаа хэсгээр үлдэхээр
болсон. Үүрэг нь 30 гаруй хүүхдэд
хувьцааг зогсон хамтаа, байгааг
авчихаар байна. Санал хураах нь
54% - и саналтайгаар морин хамтаа
хувьцааг (хүүхдэд хувьцаагын үлдсэн
хөрөнгөнд) авахаар болон. Ингэ ө. нь
морин хамтааг үлдсэн авна гэсэн
үг. Үлдснээр морин саравгтай
хамтаа байхгүй болно гэсэн
үг байна. Ингэ хүүхдэд нэгдэл

хөрөнгө хөрүгн гэсн хамруулан
(360 мян. тог.) хувьсн хийн суман
гасар гаргнн газарт нийлүүрнн
отох гэсн боловч олонхи
сарна хамраан гэр дүүв.

Энэ нь үгсн хөрөнгө хувьснн
отох ёстой бора хувьсннн
хувь (3000- оос 500 нс) байна.

③. Privatization of all remained
animals of the former needel
(company).

The "Mögzhil" company was going
to be privatized by the members,
and instead of the company will be
established new company which is
going to act as a go-between ^{link} the
individual private herders and
market. This was decided by
ballot. Then the voting for privatization

was 95%. So there will be privatized
25000 animals ~~will~~ for big privat. share
During this privatization all sum
people will get some animals, except
those who have got (received) before.

In February 1993 half of the all
herders were completely privatized.
The fixed capital except the animal's
fences and sheds will not be
privatized (as lorries, cars, building).
The new company will be established
based on that fixed capital.

Also there will not be privatized
1000 sheep, 300 goats, 20 camels and
... horses for the own use.

Note 7.

(5)

Drinking is too much in this district. "Naadani" was actually on 11 and 12 of July, but drinking was for a week. Mainly the young people drink more. Some people drink every day (They are drunk).

Almost every household does arhi (shimiin) from airag (ferm. milk) at home. Even those in sum centre. Because this year is very good, the pasture is excellent, so the animals ~~are very~~ give more milk. Some households herding many private animals do the arhi ^{once} ~~every~~ ^{per} 2 days and those ones with less animals (2 milk. cows, 10 milk. goats) do once per week. Arhi nerek". Once they get about 5-6 l shimiin arhi.

There is not local measurement
against the drinking.

There is one person who is without
house and who is drunk for ever.
(Sharlam-NAME). He is about 50 years
old.

Note 8. Marketing

There are several companies or co-operative and private units which are managing with trade. They buy wool from the herders and give goods as flour, cotton (cloth) ect. instead of price of wool. 1kg sheep wool costs 110 tug. But there is some competition for buying of wool. For instance "Danzhi" co. Ltd first has given "110 tug for the price ^{for wool} and their price of ~~the~~ flour is 60 tug/kg. Then the other units have been increased their buying price of wool to the same (110 tug). Some private units as "Hanzhi" gives 90 tug/kg on cash, because there is unsufficiency of cash. So the people (some) like to get cash and they give their wool to that "Hanzhi".

"Damzhig" ~~company~~ company's
selling price is 130 tug/kg, and they
have some contract in Bajan-Ölgii
aimag's wool washing industry.

The transport expenditure will be
payed by this industry separately
of the wool price.

The "Damzhig" company's director
Bat-Ochir says that the director
of that industry is his friend
so they have very good contract.
Other units will transport
their wool by their own expenditure.
Generally there is some relationship
between the trade marketing.

When someone has no relationship
~~to~~ the contract is not so useful.

By their saying there is no
business without drinking.

Some of the private and co-operative

units go to China (Xingiang) for ⑦
the trade. But the expenditure is too
high in that case.

Also there are some people
who are engaged with private
trade (black). For instance Delger
(the richest man in this sum) who is
the accountant in sum administrative,
Natsagdorj - worker in sum post-office,
ect. The price of some goods are
too expensive here. For instance
chinese cigarettes cost ~~is~~ about
100-80 tug/box in this district,
and in aimag centre costs
60-50 tug/box. But in Ulaanbaatar
is about 40-30(28) tug/box.

But there is not ^{shop market (black)} ~~price~~ price on
agreement almost, or price on
"böongöh".

Note 9.

There is not post service between sum centre and aimag centre.

Before February 1993 there was, but since then it has been stopped because of increased price and unsufficient petrol supply. When some lorry goes to the aimag centre brings ^{the} post.

The price of travellers are different, between 400-1000 tug/man.

There is very difficult to get to aimag centre. Also there is very difficult to telephone to aimag centre or to Ulaanbaatar.

Phoning to Ulaanbaatar is almost impossible, because of line.

In the summer camp of sum centre there is only one telephone (annapat) working on battery. But there

are 2 stuffs.

2701 (8)

Note: Дунмаа

Дээр үед тэр хөвчинд нутг-ий
баачууд энэ олон нүүр гэдэг
үрн зусдаг байсан б/на.
Энэ нь ямар дайтандтай гайхам-
шигт газар юм. Энэ 99 нүүр
дагдарт ган эрхтн б/на. Өөс энэ
орон төрлийн рашаан дагдарт
б/на. Энэ газар нь мөнх цаст
зунуудын эрхтн дагдарт.

Энэ хаанн зуснаг-ий бүрб
ган б/на. Мөн энэ могоон
нүүжээг-ий бүрб гэдэг нэртэй
зуснаг-ий бүрб б/на. Мөн энэ
могоон нүүжээг-ий гайраан
ган дагдарт ба тэр нь ман
сандхан гэсэн гайраан
ботоод одоо хүртэл хөвчинд
дагдарт б/на.

Могоон нууцнаас нь одоогийн
Увс аймгийн Довс сумын
нутгаас төгсгөлөөр нэгэн
Дуа.

Эмнээгөө сумын нортон
нэгэн хан ба Арвасан гэрэл
хүн энэ хүн мөнх цаасанд
гивэн гэн арван эмнээгээр
хэрэглэдэг юм байдаг Дуа.
Энэ нь цагаан гивэн, улаан
гивэн гэсэн хоёр төрөл
байдаг Бөгөөд, энэ дур-
овчид эмнээгээр Дуа.

Улаан гивэнт тархиндаа
хоолойг амьсг хэрэглэхээр
дурмагсан эдгээдэг Дуа.

Мөн энэ цагаан зондан
мөр байдаг Бөгөөд
энэ нь мань өвчин

ургасан, хамгуур нь орсон
хүний нас урт болдог, гарт
байсан нам их сайн гэдэг.
Баатар эмгэ Дорнод гэдэг ~~сэдэг~~
хүн энэ нутгийн Гурван хороо
уураанд авч байгаару ялааши
сайнхан толгойтой могой
харсан гэнэ арван дорнод
буна. Нутгийн хүмүүс үүнийг
мүү байсан байх гэнэ.
Ер нь мүү байдаг гэнэ
энэ нутгийн зорин хүмүүс
итгэдэг буна. Ингэс
нохой зох байдаг буна.
Тэр амьтан зогсохоор
ухаан ардуудат гэнэ.
Энэ хүний үзсэнээр нийтийн
нохойт 15 минут хэрхэн
ухаан ардуудат гэнэ.

Note

Анх бэхлэсэн суманд. Газартай,
хөндөг, лалт урны овоо тахилга
хийн дорно ордуулан ам.

Овоо тахилга дээр энэ дүрэн
ном талдурлан үнийн, дараа нь
наадам хийсэн. Ингэхэд
нэгэн даваа эхлэн дайх үед
хүлэ хөйр талаас үнэ дүрхэн
үрээр шиврэн дорно орны
эхлэсэн ам. Ингэхэд 2 хонь
тасралтгүй дорно орсон ам.
Энэ үед нь дайнта нүүр
олон нил гол дасон ^{дайсон} ам.

Note: Dulmao

Монхи Бүтээгдэхүүний үнэ нэмэгдсэн
гэсэн дараахны үнэ арга илүү
нэмэгдэнэ. Арга түүний
сэтгэгдэлт үнэ нэмэгдэх аргаар
хуульч байна. Үнэ: хуралынхныг
дараагаар өндөр үнэлэн, нэлэгдэн
юмныг мөн өндөр үнэлэн байгаа
мэт боловч үнэ гэлээр дээрээ
тархмалт мөнхсөн байна. Та мөнх
Бүтээгдэхүүний үнэ их нэмсэн
мэт боловч өөрсдөхөө юмныг
арга өндөр үнэлэнхөөр.

(81 настай)
Аюулшин Пандар 21. July 1993

Шар захам газартай гэнэ байсан
Чулу 500 гаруй нам буу.
Ховд сум анх Бөхмөрөн сумтай
нэг байгаар суурь төсөр
Ховд сум байгуулагдсан. Энэ
үед 11 доттай байсан.
Анх арабтай дорно нам 10 орх
захиралч байгаар дорно нь
20 орх харууцсан дорнотай
бонсод суурь нь 50 орх
харууцдаг бонсон. Энэ нь
дот үүсэхээс өмнө буу
Бөгөөд манай төвийн
дорно 7ран нэгдэг хүн байсан.
Говь, Бөхмөрөн, Ховд сумын
1, 11-р, 12-р дот гарч
үрн энэ Орон нутгуу нэгдэг

гоуар зүсч байсан. Энэ бас
Зермт хаан урн зүсдэг буюу
б/на. Авар хааны агуу зүс
хавчар урн өвчнөдөг байв.
Энэ агуу бүрхдэг урт-и
байгуул урн зүсдэг байсан.
Боржигон байгуул их манг
байсан. Ийнхүү: Агуу, тэмээ хүртэл
харуунаар буюу. Баян үсдэг
буюу. Манай нэс абраггүй,
гоор үсч уу, хөгшин манай
үсдэг буюу байххаас өдөө үс
цуг таван ман үсдэггүй
байсан.

Коман гэнэ гуримт агуу үсдэг
аруунаар байсан ба тэдгээр-и
аргн хүн 20 дотой байхад,
байгуул манай хүн хүрэхгүй
байххаасроо хүн өвч зогсоодог
байхад.

дог үед өвс ногоо манг их
ургадгай д/н. Хөвтсөн
унаган донанг үзэгдэлгүй
д/н. Өвсөн их донхор
манг донг шигээр өвдэг
тунгас зам шигээр
авахар хөгжүүлэгддэг
хөгжүүлэгдсэн.

дог үед хөгжүүлэгдсэн, донг, өвсөн
тунгас (type).

1990 онд манг донг 16-д
дунг манг донг хөгжүүлэгдсэн
дунг донг хөгжүүлэгдсэн
он.

30-дунг манг донг манг
хөгжүүлэгдсэн донг хөгжүүлэгдсэн
хөгжүүлэгдсэн 80-дунг хөгжүүлэгдсэн
өвсөн, донг нь хөгжүүлэгдсэн
тунгас. Төг нь тунгас
дунг.

Баяр ирэхэд их маш хайр хурдаар
машин төмөр суураар сараар
байсан. Яагаар гэвэл сүү үзү
болно гэдэг байсан.

Тогар гэхийг аргүйний өрсөг-
и нь ирээр б/н. өвөлөө, хаварнаа
зулаанаа их хамгаалдаг
б/н. Өөр нэгтг-ий хүн ирнэ мор
тайрахаг хориглодог байсан
Тэр бүх хэл өрсө хүн ирнэ
загас дорихаг хуртаа хориглодог
байсан. # Хөвдөн голын өвс
мөргөтэй хүний өвдөгт хүрдэг
байсан. Тэгээр байгаль орчин
дүрэм ирээр өрн, анд бүрийн
чинхигээ суданаа, хайгуур
хичээлээ болон байгаль
дэлхий харахаа б/н.
Хорин аргүйн байсан хондоо

байгууллагдсанаас хөөм
бух юм манайтай эргэн
д/на. Хур болов их сайхан
ордог болсон, бас манай
төл хүртэл сайн дотрох
болов. Үзэр үед ман ман
их олон байсан.

"Хий морины сан" (type)
сүүдэр нээхээс өмнө гэрэл
үгсэл ариутгал д/на.
Дхлээр ариуар сан үгсэл
(type)

"Сандон зарнид" нол төвөн байлаар
зурал авхуулав.

Хүснэгт

8-и нэг хүрэм хүүхд-г албан ёсоор
сүргүүдэд авдаг байсан. Чухамдаа
доош хүүхдэд мандаа хондмүг
Д/н. Ийм болохоор ороо маань
хүний хүүхдэд тэдгээрийг
хувьцаа сүргүүдэд авч баймаар
Д/н.

Дээр дурдсан нэг хаань зорин
байсан. Ийм гурван хүүтэй
хүний нэгдэл нь дайсанд
авдаг Д/н. Хоёр хүүхдтэй хүний
хувьцаа дараа болдоггүй Д/н.
Энэ бүрмөсөн хүүхдэд тэдгээрийг
хүүхдтэй хүний хувьцаа өөр
байсан. Хэрвээ нэг хүний нэг
хүүхдэд байсан тохиолдолд
авдаг байсан. Гурван хүүтэй
хүний 1-г нь дайсанд, 1-г нь

цэрэгт, 1-р нь мангасууц
байгаагаар б/н.

Одоо сургуульд орсон хүүхдээр
ман мангасууц гаргахгүй
б/н (Зүрх). Дээр үед
дундтэй дайныг байхад
ман толгох үедэр оор тэгт
нь өвдөн, тэн өвдөн нь
хүснэгдэн, тэгдэн ман
байх үед мангасууц үзгээ
б/н.

Дээр үед мангасууц хээр
байхад нь хоньдман
мангасууц б/н.

Дээр үед хүүхдүүс өөрсдөө
байхад анхнаар б/н.

Тэг өөрсдөө үзгээ тэгдэн
байхад тэгдэн б/н.

Хувьсгалын дараа татвар

гарч ховчигдоог үстэй юм.

Энэ дандын сахин сүргээх
той баруундээр, нутгийн
хүмүүст өөрсдөө нь доагданаар
буна.

Нн: Гоошин төлөхөөр болон
өөр газрын нийгэмд
хөгжүүл хурдан гоошин тэнг
зовигоорон алаар үнэ мөр
тайрз, дандын сүргээх
буна.